

Tonga

**NGAAHI TU'UTU'UNI KI HONO PULE'I
'O E NGAAHI NGAUE TANAKI PA'ANGA
HU MAI (SISITEMI LESISITA
FAKA'ELEKITULONIKA 'I HE TAIMI 'O E
FAKATAU) 2022**

Tonga

NGAAHI TU'UTU'UNI KI HONO PULE'I 'O E NGAAHI NGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI (SISITEMI LESISITA FAKA'ELEKITULONIKA 'I HE TAIMI 'O E FAKATAU) 2022

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Ngaahi Tu'utu'uni

KONGA I - TALATEU	5
1 Hingoa nounou.....	5
2 'Uhinga'i lea	6
KONGA II – SISITEMI FAKA'ELEKITULONIKA	7
VAHE 1 – FOKOTU'U MO E FAKAMATALA 'O E NGAAHI SISITEMI FAKA'ELEKITULONIKA	7
3 Fokotu'u 'o e sisitemi faka'elekitulonika	7
4 Fakamatala 'o e ngaahi ngaue 'o e sisitemi faka'elekitulonika	8
VAHE 2 – NGAAHI KONGA FAKANGAUE 'O E SISITEMI FAKA'ELEKITULONIKA	9
5 Ngaahi fiema'u 'o e ESRS ke ngaue'aki	9
6 Ngaue'aki 'o e SRD.....	10
KONGA III – FAKAMAFAI'I 'O E KAU TUKU ATU, NGAAHI ME'ANGAUE, MO E NGAAHI POLOKALAMA	10
7 Fakamafai'i 'o e kau tuku atu	10
8 Fakamafai'i 'o ha me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau mo e polokalama lesisita 'i he taimi 'o e fakatau.....	11

9	Tuku atu 'o ha me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai pe polokalama me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai.....	11
10	Kaniseli 'o e fakamafai	12

KONGA IV – NGA AHI TOHI FAKAMO‘ONI MO E NGA AHI FAKAMO‘ONI HINGOA FAKA‘ELEKITULONIKA **12**

11	Fakamo‘oni hingoa faka‘elekitulonika.....	12
12	Tohi fakamo‘oni faka‘elekitulonika.....	13

KONGA V – NGAUE‘AKI ‘A E SISITEMI LESISITA ‘O E NGA AHI FAKATAU KUO FAKAMAFAI **14**

13	Fatongia ke ngaue‘aki ha me‘angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai.....	14
14	Fatongia ke 'oatu 'a e 'inivoisi fakapa'anga	14
15	Ngaahi lipooti fakataimi.....	15
16	'Oatu 'o e fakamatala ki he Potungaue	16

KONGA VI – NGA AHI TAUTEA **16**

17	Tautea fakangaue.....	16
----	-----------------------	----

Tonga

NGAAHI TU'UTU'UNI KI HONO PULE'I 'O E NGA AHI NGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI (SISITEMI LESISITA FAKA'ELEKITULONIKA 'I HE TAIMI 'O E FAKATAU) 2022

LAO KI HONO PULE'I 'O E NGA AHI NGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI 2021

*'I HONO NGAUE'AKI, 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu 107 'o e Lao ki
he Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2021, 'oku
fa'u ai 'e he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko
'eni -*

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Ngaahi
Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai (Sisitemi Lesisita Faka'elekitulonika 'i he taimi 'o e
Fakatau) 2022.

2 'UHINGA'I LEA

“me'a kuo liliu” 'oku 'uhinga ki ha me'a 'oku ha 'i he kupu 12(1) 'o e Lao ki he Tukupau Ngaue'aki [VAHE 11.01];

“tohi fakamo'oni faka'elekitulonika” 'oku 'uhinga ki ha tohi ngaue faka'elekitulonika kuo foaki 'e he Minisita 'i he Tu'utu'uni 12;

“fakamo'oni hingoa faka'elekitulonika” 'oku 'uhinga ki ha kouti faka'elekitulonika fakapulipuli 'o e taha totongi tukupau 'oku fakahoko 'i he Tu'utu'uni 11;

“sisitemi lesisita faka'elekitulonika 'i he taimi 'o e fakatau” pe **“ESRS”** 'oku 'uhinga ki he sisitemi lesisita faka'elekitulonika 'i he taimi 'o e fakatau 'oku fokotu'u 'i he Tu'utu'uni 3;

“fakamatala fakapa'anga” 'oku 'uhinga ki he fakamatala fefakatau'aki 'oku fiema'u 'e he Minisita ki hono fika'i mo hilifaki 'o e tukupau;

“inivoisi fakapa'anga” 'oku 'uhinga ki ha –

- (a) tuku atu ala tukupau'i kuo fakahoko 'e ha taha 'osi lesisita ki ha taha 'osi lesisita kehe, ko e 'inivoisi tukupau ngaue'aki ki he tuku atu;
- (b) tuku atu ala tukupau'i kuo fakahoko 'e ha taha 'osi lesisita ki ha taha te'eki lesisita, ko e tohi tali totongi tukupau ngaue'aki ki he tuku atu;
- (c) tuku atu kehe 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue 'oku fiema'u ki ai ha 'inivoisi fakapa'anga ke foaki 'e he taha tuku atu ki he taha te ne ma'u 'a e tuku atu, ko e tohi ngaue 'oku 'i ai 'a e fakamatala tatau mo ha tohi tali totongi tukupau ngaue'aki;
- (d) me'a kuo liliu 'a ia 'oku fiema'u ki ai 'a e nouti kuletiti tukupau ngaue'aki pe nouti tepiti tukupau ngaue'aki, ko e nouti kuletiti tukupau ngaue'aki pe nouti tepiti tukupau ngaue'aki; pe
- (e) me'a kuo liliu 'oku kau ki ai ha tuku atu 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue ki ha taha te'eki lesisita, ko e tohi liliu 'oku kau ki ai 'a e ngaahi fakamatala kuo fakamahino 'i he Lao ki he Tukupau Ngaue'aki [Vahe 11.01];

“Ngaahi Fakahinohino” 'oku 'uhinga ki he Ngaahi Fakahinohino ESRS kuo fakamahino 'e he Minisita 'i ha Fekau pe tu'utu'uni ki he kakai;

“foaki” 'i he fekau'aki mo ha 'inivoisi fakapa'anga, 'oku 'uhinga ki hono faka'ataa ki ha kasitoma ke ne ma'u mo tauhi;

“Minisita” 'oku 'uhinga ki he Minisita 'oku ne tokangaekina 'a e Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute;

“Potungaue” 'oku 'uhinga ki he Potungaue 'oku ne tokangaekina 'a e Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute;

“**sisitemi ‘a e Potungaue**” ‘oku ‘uhinga ki he sisitemi tauhi fakamatala faka'elekitulonika kuo pau ke ngaue'aki 'e he Potungaue 'i he tu'utu'uni 3(1);

“**me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau**” ‘oku ‘uhinga ki ha me'angaue faka'elekitulonika ki hono lekooti 'a e ngaahi fakatau mo e ngaahi fakamatala felave'i;

“**polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau**” pe “**SRDS**” ‘oku ‘uhinga ki he polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau 'a ia ko e konga 'o e ESRS;

“**taha totongi tukuhau kuo fakamahino**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha totongi tukuhau, pe fa'ahinga 'o e taha totongi tukuhau, kuo fakamahino 'i ha tu'utu'uni 'a e Minisita, ‘oku fiema'u ke ne ngaue'aki ha ESRS; mo e

“**taha totongi tukuhau**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha 'oku ala tukuhau'i 'i ha lao tanaki tukuhau.

- (2) Ko e ngaahi kupu'i lea “**me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai**”, “**polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai**”, “**nouti kuletiti tukuhau ngaue'aki**”, “**nouti tepiti tukuhau ngaue'aki**”, “**invoisi tukuhau ngaue'aki**”, “**tohi tali totongi tukuhau ngaue'aki**”, “**pisinisi**”, “**taha tali**”, “**taha lesisita**”, “**tuku atu**”, “**tuku atu 'o e ngaahi koloa**”, “**tuku atu 'o e ngaahi ngaue**”, mo e “**tuku atu ala tukuhau'i**” ‘oku ha 'i he ngaahi Tu'utu'uni ni 'oku ne ma'u 'a e 'uhinga tatau 'i he Lao ki he Tukupuu Ngaue'aki [VAHE 11.01] mo e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2021 fakatou'osi.

KONGA II – SISITEMI FAKA'ELEKITULONIKA

VAHE 1 – FOKOTU'U MO E FAKAMATALA 'O E NGAHI SISITEMI FAKA'ELEKITULONIKA

3 Fokotu'u 'o e sisitemi faka'elekitulonika

- (1) ‘Oku fokotu'u heni 'a e sisitemi faka'elekitulonika pea 'e ui ko e ESRS.
- (2) ‘Oku 'i loto 'i he ESRS 'a e –
- (a) sisitemi 'a e Potungaue; mo e
- (b) ngaahi me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai mo e SRDS kuo fakamafai 'oku ngaue'aki 'e he kau totongi tukuhau 'i he fakahoko 'o 'enau ngaahi pisinisi.
- (3) Ko e fengaue'aki 'o e me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai mo e SRDS kuo fakamafai 'e –

- (a) ma'u mai, lekooti, 'analaiso, mo tauhi 'a e ngaahi fakamatala fakapa'anga;
 - (b) fakahoko 'a e fakamatala fakapa'anga ko e ngaahi 'inivoisi fakapa'anga; pea
 - (c) kau ki ai ha konga fakapulipuli 'a ia 'oku ne 'oatu 'a e fakamatala fakapa'anga ki he sisitemi 'a e Potungaue;
- (4) Ko e fatongia 'o e ESRS ke ma'u mo tokanga'i 'a e fakamatala totonu ke fa'u 'aki ha tauhi'anga fakamatala falala'anga ki hono sivi'i, fika'i mo hilifaki 'a e mo'ua ki ha tukuhau.

4 Fakamatala 'o e ngaahi ngaue 'o e sisitemi faka'elekitulonika

Ko e ngaahi tafa'aki ngaue eni 'o e ESRS –

- (a) Ko ha sisitemi fakamatala faka'elekitulonika 'oku pule'i 'e he Potungaue 'a ia 'oku ne ma'u mai, fakapapau'i, lekooti, 'analaiso, tauhi mo 'oatu 'a e fakamatala fakapa'anga;
- (b) SRDS kuo fakamafai 'oku ngaue'aki 'e he kau totongi tukuhau kuo fakamahino ki he 'enau ngaahi pisinisi 'a ia 'oku ma'u ke fakahoko fetu'utaki faka'elekitulonika ki he sisitemi 'a e Potungaue 'o ngaue'aki ha tu'utu'uni ngaue ki he fakapulipuli mo e fakamo'oni felotoi;
- (c) me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai 'oku ngaue'aki 'e he kau totongi tukuhau kuo fakamahino 'a ia 'oku ne 'oatu 'a e fakamatala 'o e fefakatau'aki ki he fefakatau'aki kotoa pe ke ma'u 'a e 'inivoisi fakapa'anga 'o e fefakatau'aki kotoa;
- (d) 'oku fakamo'oni 'e he sisitemi 'a e Potungaue 'a e SRDS kuo fakamafai 'oku ne 'oatu 'a e fakamatala fakapa'anga ki ai pea ma'u mai, tauhi, 'analaiso mo fakapapau'i 'a e fakamatala fakapa'anga;
- (e) ko e konga malu'i ki he sisitemi 'a e Potungaue mo e me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai 'a e kau totongi tukuhau kuo fakamahino 'a ia 'oku ne tauhi malu 'a e fakapulipuli mo e mo'oni 'o e fakamatala fakapa'anga 'o ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he fakapulipuli, ngaahi tohi fakamo'oni faka'elekitulonika mo e me'angaue fakamo'oni felotoi ki hono ma'u mai, fakapapau'i, lekooti, 'analaiso, tauhi mo 'oatu 'a e fakamatala fakapa'anga; mo e
- (f) konga 'o e polokalama 'i he sisitemi 'a e Potungaue 'oku ne faka'ataa 'a e kau totongi tukuhau kuo fakamahino mo e kau kasitoma ke nau ma'u 'a e fakamatala fakapa'anga 'oku tauhi 'i he sisitemi 'a e Potungaue ke fakapapau'i 'a e ngaahi me'a ko eni 'i he 'ene fekau'aki ki ha fefakatau'aki 'e taha pe lahi ange –
 - (i) Ke ma'u 'e he Potungaue 'a e fakamatala fakapa'anga kuo 'oatu ki ai; mo e

- (ii) mo'oni 'o e fakamatala fakapa'anga 'oku tauhi 'i he sisitemi 'a e Potungaue 'i he fekau'aki mo e fakamatala fakapa'anga 'a e taha totongi tukuhau kuo fakamahino.

VAHE 2 – NGAAHI KONGA FAKANGAUE 'O E SISITEMI FAKA'ELEKITULONIKA

5 Ngaahi fiema'u 'o e ESRS ke ngaue'aki

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'e he Potungaue ha sisitemi fakamatala faka'elekitulonika 'oku ne ma'u 'a e misini mo e polokalama 'oku –
 - (a) fakahoko faka'elekitulonika ki he me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai taki taha 'a e kau totongi tukuhau kuo fakamahino;
 - (b) ma'u mai, lekooti, 'analaiso mo tauhi 'a e fakamatala fakapa'anga kuo 'oatu 'e he polokalama me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai 'a e taha totongi tukuhau kuo fakamahino;
 - (c) tauhi malu 'a e fakapulipuli mo e mo'oni 'o e ngaahi tohi fakamo'oni faka'elekitulonika, ngaahi fakamo'oni hingoa faka'elekitulonika mo e ngaahi fakamatala fakapa'anga 'oku ne ma'u mai, 'analaiso, tauhi mo 'oatu;
 - (d) pule'i 'a e konga fakapulipuli, ngaahi tohi fakamo'oni faka'elekitulonika mo e ngaahi fakamo'oni hingoa faka'elekitulonika;
 - (e) pule'i ha founga ngaue faka'atita ki hono siofi mo pule'i 'a e me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai mo e fakamatala fakapa'anga;
 - (f) 'oatu 'a e fakamatala totonu ki he Potungaue ki hono sivi'i 'a e tukuhau ke totongi 'e he kau totongi tukuhau; pea
 - (g) fakangofua 'a e kau totongi tukuhau mo e kau kasitoma ke nau ma'u 'a e fakamatala fakapa'anga 'oku tauhi 'i he sisitemi 'a e Potungaue ke fakapapau'i 'a e ngaahi me'a ko eni 'o fekau'aki ki ha fefakatau'aki 'e taha pe lahi ange –
 - (i) 'oku ma'u 'e he sisitemi 'a e Potungaue 'a e fakamatala fakapa'anga 'oku 'oatu ki ai; mo e
 - (ii) tu'unga totonu 'o e fakamatala fakapa'anga 'oku tauhi 'i he sisitemi 'a e Potungaue.
- (2) Kuo pau ke faipau 'a e ngaahi ngaue 'a e sisitemi 'o e Potungaue ki he Ngaahi Fakahinohino.
- (3) Kuo pau ke ma'u 'e he Minisita 'a e faka'ataa kakato ki he ngaahi SRDs kuo fakamafai mo e SRDS kuo fakamafai 'a e kau totongi tukuhau 'aki 'a e founga

faka'elekitulonika mo pule'i kotoa 'a e ngaahi fefakatau'aki mo e ngaahi fakamatala fakapa'anga kuo fakahu ki he ESRS 'a e taha totongi tukuhau.

6 Ngaue'aki 'o e SRD

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'e he feitu'u pisinisi pe va'a taki taha 'o ha taha totongi tukuhau kuo fakamahino ha SRD.
- (2) Kuo pau ke faipau 'a e SRD taki taha 'oku ngaue'aki ki he ngaahi me'a ko eni –
 - (a) ngaue'aki ha SRD kuo fakamafai;
 - (b) ngaue'aki ha polokalama me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai; mo
 - (c) 'oatu ha 'inivoisi fakapa'anga 'i he sipinga kuo tali 'e he Minisita ki he fefakatau'aki taki taha.
- (3) Kuo pau ke faipau 'a e ngaahi ngaue 'o e SRD ki he Ngaahi Fakahinohino.

KONGA III – FAKAMAFAI'I 'O E KAU TUKU ATU, NGAAHI ME'ANGAUE, MO E NGAAHI POLOKALAMA

7 Fakamafai'i 'o e kau tuku atu

- (1) Kuo pau ki he taha 'oku ne fiema'u ke tuku atu ha SRD pe SRS ki ha taha totongi tukuhau ke ne kole ki he Minisita ke fakamafai ke hoko ko ha taha tuku atu kuo fakamafai.
- (2) Kuo pau ke fakahoko ha tohi kole 'i he tu'utu'uni-si'i (1) 'i he foomu kuo tali 'e he Minisita 'o fakatatau ki he kupu 58 'o e Lao pea fakamahino 'i he Ngaahi Fakahinohino.
- (3) Kuo pau ke tu'utu'uni 'a e Minisita ki ha tohi kole 'i he tu'utu'uni-si'i (1) 'o fakatatau ki he Ngaahi Fakahinohino.
- (4) Kuo pau ke tu'utu'uni 'a e Minisita ke tali pe 'ikai tali 'a e fakamafai 'o ha taha kole 'i he tu'utu'uni-si'i (1) pea 'oatu ki he taha kole ha tohi fanongonongo 'o e tu'utu'uni 'i loto 'i he 'aho 'e 30 mei hono ma'u 'o e tohi kole.
- (5) 'E kamata lau 'a e fakamafai' 'o ha taha tuku atu mei he 'aho kuo fakamahino 'i he tohi fanongonongo 'o e fakamafai.
- (6) Kuo pau ke pulusi 'e he Minisita ha tatau 'o e tohi fanongonongo 'o e fakamafai 'o e taha tuku atu 'i he uepisaiti pe peesi mitia sosiale 'a e Potungaue, pe 'i ha nusipepa fakauike 'oku ngaue'aki 'i Tonga.

8 Fakamafai 'i 'o ha me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau mo e polokalama lesisita 'i he taimi 'o e fakatau

- (1) Kuo pau ki ha taha tuku atu kuo fakamafai 'oku ne fiema'u ke tuku atu ha SRD ki ha taha totongi tukuhau ke ne kole ki he Minisita –
 - (a) ha fakamafai 'o e fa'ahinga, motolo, mo e fakaikiiki 'o e me'angaue; pea
 - (b) kapau 'oku tuku atu 'a e me'angaue kuo 'osi fokotu'u ki ai 'a e polokalama, ha fakamafai 'o e polokalama.
- (2) Kuo pau ke fakahoko ha tohi kole 'i he tu'utu'uni-si'i (1) 'i he foomu kuo tali 'e he Minisita 'o fakatatau ki he kupu 58 'o e Lao pea kuo fakamahino 'i he Ngaahi Fakahinohino.
- (3) Kuo pau ki ha taha tuku atu kuo fakamafai 'oku ne fiema'u ke tuku atu ha SRS ki ha taha totongi tukuhau 'o makehe mei he tuku atu 'o e SRD ke ne tohi kole ki he Minisita ki hono fakamafai 'o e polokalama.
- (4) Kuo pau ke fakahoko ha tohi kole 'i he tu'utu'uni-si'i (3) 'i he foomu kuo tali 'e he Minisita 'o fakatatau ki he kupu 58 'o e Lao pea kuo fakamahino 'i he Ngaahi Fakahinohino.
- (5) 'I hono ma'u mai 'o ha tohi kole 'i he tu'utu'uni-si'i (1) pe (3), kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Minisita pe 'e fakamafai 'a e SRD pe SRS, pe hange ko ia, 'o fakatatau ki he Ngaahi Fakahinohino.
- (6) Kuo pau ki he taha kole 'i he tu'utu'uni-si'i (1) pe (3), ke ne 'oatu ki he Minisita ha ngaahi fakamatala, mo faka'ataa ha me'angaue, 'i hono fiema'u 'e he Minisita ki he ngaahi taumu'a ke tu'utu'uni ki he tohi kole.
- (7) Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Minisita ke tali pe 'ikai tali 'a e fakamafai ki ha taha kole 'i he tu'utu'uni-si'i (1) pe (3), pea 'oatu ki he taha kole ha tohi fanongonongo 'o e tu'utu'uni 'i loto 'i he 'aho 'e 30 mei hono ma'u 'o e tohi kole.
- (8) 'E kamata lau 'a e fakamafai 'o ha SRD pe SRS mei he 'aho kuo fakamahino 'i he tohi fanongonongo 'o e fakamafai ko ia.
- (9) Kuo pau ke pulusi 'e he Minisita ha tatau 'o e tohi fanongonongo 'o e fakamafai ko ia 'o ha SRD pe SRS 'i he uepisaiti pe peesi mitia sosiale 'a e Potungae, pe 'i ha nusipepa fakauike 'oku ngaue'aki 'i Tonga.

9 Tuku atu 'o ha me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai pe polokalama me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai

- (1) 'E ngofua ki ha taha tuku atu kuo fakamafai ke ne tuku atu ha me'angau elesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai pe SRDS kuo fakamafai.
- (2) Kuo pau ke 'ikai tuku atu 'e ha taha tuku atu ha SRD pe SRS ki ha taha totongi tukuhau tukukehe ange kapau kuo fakamafai 'a e me'angaue pe polokalama.

- (3) Kuo pau ke lipooti 'e he taha tuku atu kuo fakamafai 'ene 'ilo ki ha maumau, pe ngaue hala'aki 'o e me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai pe SRDS kuo fakamafai 'a e maumau mo hono fakatupunga (kapau 'oku 'ilo), pe ngaue hala 'aki, ki he Minisita 'i he vave taha 'e ala lava mei he 'ene 'ilo'i.
- (4) 'I he Tu'utu'uni ko eni, 'oku 'uhinga 'a e lea ko e **"maumau"** ki ha me'a te ne lava 'o uesia 'a e ngaue 'o ha me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai pe polokalama SRS, 'o kau ai 'a e 'ikai lava ke ngaue, fakahingoa hala, maumau ki he me'angaue, ha konga 'oku puli, pe ko e 'osi pe fakangata 'o ha laiseni pe kau ki hono ngaue'aki 'o e SRS.

10 Kaniseli 'o e fakamafai

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne tamate'i 'a e fakamafai'i 'o ha taha tuku atu, SRD, pe SRS 'o kapau 'oku 'ikai faipau 'a e taha tuku atu, me'angaue, pe polokalama ki he Ngaahi Fakahinohino.
- (2) 'I he tanaki atu ki ha tautea 'i he Lao, 'e ngofua ki he Minisita ke ne kaniseli 'a e fakamafai'i 'o ha taha tuku atu 'oku –
 - (a) 'ikai faipau ki he Tu'utu'uni 9(2); pe
 - (b) fai ha hia 'i he Tu'utu'uni 18.
- (3) Kapau 'e tamate'i 'e he Minisita 'a e fakamafai'i 'o ha taha tuku atu, SRD, pe SRS, kuo pau ki he Minisita ke ne –
 - (a) fakaha ki he taha tuku atu 'i ha tohi 'a e tamate'i pea kuo pau ke kamata lau 'a e tamate'i mei he 'aho kuo fakamahino 'i he tohi fanongonongo 'o e tamate'i; mo
 - (b) pulusi ha tohi fanongonongo 'o e tamate'i 'i he uepisaiti pe mitia sosiale 'a e Potungaue, pe 'i ha nusipepa 'oku ngaue'aki 'i Tonga, pea to'o 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e taha tuku atu, SRD, pe SRS mei he uepisaiti 'a e Potungaue.
- (4) Kapau 'e tamate'i 'a e fakamafai'i 'o ha SRD pe SRS, kuo pau ke fakaha 'e he Minisita ki ha taha totongi tukupau 'oku ne ngaue'aki 'a e me'angaue pe polokalama pea fakangofua ki he taha totongi tukupau ha taimi fe'unga.

KONGA IV – NGA AHI TOHI FAKAMO'ONI MO E NGA AHI FAKAMO'ONI HINGOA FAKA'ELEKITULONIKA

11 Fakamo'oni hingoa faka'elekitulonika

Kuo pau ke ma'u 'e he taha totongi tukupau kuo fakamahino ha fakamo'oni hingoa faka'elekitulonika 'a ia 'e hoko ko e kouti faka'elekitulonika kuo malu'i 'oku –

- (a) faka'ilonga'i 'a e taha totongi tukuhau;
- (b) fa'u 'e he polokalama me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai tu'unga 'i he tohi fakamo'oni faka'elekitulonika kuo tuku atu 'e he Minisita ki he taha totongi tukuhau 'i he Tu'utu'uni 12;
- (c) lekooti 'i he 'inivoisi fakapa'anga taki taha 'oku 'oatu 'e he me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai 'a e taha totongi tukuhau; pea
- (d) kapau 'e felave'i, fakamahino 'a e mo'oni 'o e me'angaue mo e polokalama 'a e taha totongi tukuhau 'i he 'ave 'a e ngaahi fakamatala ki he Potungaue.

12 Tohi fakamo'oni faka'elekitulonika

- (1) Tu'unga 'i ha fanongonongo 'a e taha totongi tukuhau 'i he Tu'utu'uni 13(4), kuo pau ke foaki 'e he Minisita ha tohi fakamo'oni faka'elekitulonika ki ha taha totongi tukuhau kuo fakamahino ki he me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai mo e SRS taki taha 'a e taha totongi tukuhau.
- (2) Kuo pau ke hoko 'a e tohi fakamo'oni faka'elekitulonika kuo 'oatu ki he taha totongi tukuhau 'i he tu'utu'uni-si'i (1) ko ha tohi ngaue makehe 'oku –
 - (a) 'i loto ai ha fika ma'ae kakai pea fika taautaha ki hono fa'u, ngaohi, mo fakamo'oni 'a e fakamo'oni hingoa faka'elekitulonika 'o e taha totongi tukuhau; mo
 - (b) fakamo'oni 'a e me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai mo e SRS 'o e taha totongi tukuhau 'i hono fakahoko ki he sisitemi 'a e Potungaue.
- (3) Kuo pau 'e fakahoko eni 'e he tohi fakamo'oni faka'elekitulonika –
 - (a) fakaha 'a e fakamo'oni hingoa 'o e taha totongi tukuhau 'i he 'inivoisi fakapa'anga taki taha 'oku 'oatu 'e he taha totongi tukuhau ki ha kasitoma;
 - (b) 'i he 'ene felave'i, fakaha 'a e faka'ilonga fakapulipuli pe kouti PIN 'o e taha totongi tukuhau pea 'oatu ia 'i ha founa 'oku malu ki he sisitemi 'a e Potungaue ke fakangofua 'a e ESRS kuo fakamafai 'a e taha totongi tukuhau ke fakahoko ki he sisitemi 'a e Potungaue pea tuku atu 'i ha founa malu 'a e ngaahi fakamatala ki he sisitemi 'a e Potungaue; pea
 - (c) 'i he 'ene felave'i, lekooti 'a e 'aho ko ia na'e 'oatu ai 'a e fakamatala fakapa'anga 'e he taha totongi tukuhau ki he sisitemi 'a e Potungaue.

KONGA V – NGAUE‘AKI ‘A E SISITEMI LESISITA ‘O E NGAAHI FAKATAU KUO FAKAMAFAI

13 Fatongia ke ngaue‘aki ha me‘angaue lesisita ‘i he taimi ‘o e fakatau kuo fakamafai

- (1) Kuo pau ke ngaue‘aki ‘e ha taha totongi tukupau kuo fakamahino ha me‘angaue lesisita ‘i he taimi ‘o e fakatau kuo fakamafai ‘i he feitu‘u pisinisi taki taha ‘o e taha totongi tukupau ‘o fakatatau ki he Ngaahi Fakahinohino pea, ‘o kapau ‘oku fiema‘u ‘i he Tu‘utu‘uni 16, ke ‘oatu ‘a e ngaahi fakamatala ki he Potungau ‘o fakatatau ki he Tu‘utu‘uni ko ia.
- (2) ‘E ngofua ke fiema‘u ‘e he Minisita ke ngaue‘aki ‘e ha taha totongi tukupau kuo fakamahino ‘a e me‘angaue lesisita ‘i he taimi ‘o e fakatau kuo fakamafai kuo fakamahino ‘e he Minisita ‘i he tohi fanongonongo ki he taha totongi tukupau.
- (3) Kapau ‘oku tuku atu kehekehe pe, kuo pau ko e polokalama ‘oku ngaue‘aki ‘e ha taha totongi tukupau kuo fakamahino ki hono ngaue‘aki ‘o e me‘angaue lesisita ‘i he taimi ‘o e fakatau kuo fakamafai, ke hoko ko e polokalama me‘angaue lesisita ‘i he taimi ‘o e fakatau kuo fakamafai.
- (4) Kuo pau ke fakaha ‘e he taha totongi tukupau ki he Minisita, ‘i ha tohi, ‘a e ngaahi fakakiiki ‘o e me‘angaue lesisita ‘i he taimi ‘o e fakatau kuo fakamafai pea, ‘i he ‘ene felave‘i, ke ngaue‘aki ‘a e me‘angaue lesisita ‘i he taimi ‘o e fakatau kuo fakamafai ‘e he taha totongi tukupau kuo fakamahino ‘o ‘ikai si‘i hifo ‘i he ‘aho ‘e 7 kimu‘a hono ngaue‘aki ‘a e me‘angaue pe polokalama.

14 Fatongia ke ‘oatu ‘a e ‘inivoisi fakapa‘anga

- (1) Kuo pau ke ‘oatu ‘e he taha totongi tukupau kuo fakamahino ki he taha tali ‘a e ‘inivoisi fakapa‘anga ki hono tuku atu ‘o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue taki taha kuo fakahoko ‘e he taha totongi tukupau, ‘o kau ai ha me‘a kuo liliu ‘o fekau‘aki ki ha tuku atu.
- (2) Kuo pau ke ngaue‘aki ‘a e tu‘utu‘uni-si‘i (1) neongo pe ‘oku ‘ikai malava ke ne tali pe ‘ikai tali ‘e he kasitoma ‘a e ‘inivoisi fakapa‘anga ki ha tuku atu ‘o ha ngaahi koloa pe ngaahi ngaue.
- (3) Kuo pau ki ha taha totongi tukupau ke ne fakaha ki he Minisita kapau ‘oku ‘ikai ngaue ‘a e me‘angaue lesisita ‘i he taimi ‘o e fakatau kuo fakamafai pe SRDS kuo fakamafai ‘o hange ko e ‘ikai malava ‘a e me‘angaue pe polokalama ‘o ‘oatu ‘a e ‘inivoisi fakapa‘anga ki ha tuku atu pe me‘a kuo liliu.
- (4) Kuo pau ki ha taha totongi tukupau kuo ne fakaha ki he Minisita ‘i he tu‘utu‘uni-si‘i (3) ke ne muimui ki ha fakahinohino tohi ‘oku ‘oatu ‘e he Minisita ki hono tuku atu ‘o e ngaahi ‘inivoisi fakapa‘anga ‘i he lolotonga ‘oku

'ikai ngaue 'a e me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai pe SRDS kuo fakamafai 'a e taha totongi tukupau.

- (5) Kuo pau ke fakaha 'e he taha totongi tukupau 'a e tohi fanongonongo ko eni 'i ha feitu'u 'oku 'ilonga ngofua 'i he tafa'aki 'o e me'angaue lesisita 'o e ngaahi fakatau kuo fakamafai, 'a ia 'oku ngaue'aki 'i he feitu'u pisinisi taki taha 'oku fakahoko ai 'a e pisinisi 'a e taha totongi tukupau –

“FANONGONONGO KI HE KAU KASITOMA: 'Oku tu'utu'uni 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai (Sisitemi Lesisita Faka'elekitulonika 'i he Taimi 'o e Fakatau) 2022, ke 'oatu 'e he taha fakahoko ngaue 'o e pisinisi ko eni 'a e 'inivoisi fakapa'anga ki he kasitoma taki taha.

FAKATAU TOTONGI PA'ANGA

'EKE 'A E TOHI TALI TOTONGI TUKUHAU NGAUE'AKI HILI 'A HO'O TOTONGI HO'O KOLOA MO E SEVESI.

FAKATAU FAKAMO'UA

KUO PAU KE 'OATU HA TOHI 'INIVOISI TUKUHAU NGAUE'AKI KIMU'A PEA KE TOTONGI HO'O KOLOA MO E SEVESI.

KAPAU 'OKU 'IKAI KE 'OATU HA TOHI TALI TOTONGI TUKUHAU NGAUE'AKI PE 'INIVOISI KIATE KOE, KATAKI 'O LIPOOTI 'A E PISINISI KO ENI KI HE POTUNGAUE 'O E TANAKI PA'ANGA HU MAI MO E TUTE.

Telefoni – 7400550/26432

Peesi Feisipuka – Ministry of Revenue and Customs

'Imeili – cst@revenue.gov.to”

15 Ngaahi lipooti fakataimi

Kuo pau ki he taha totongi tukupau kuo fakamahino ke ne 'oatu ha ngaahi lipooti 'o e tuku atu 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue kuo fakahoko, ngaahi me'a kuo liliu, mo e ngaahi 'inivoisi fakapa'anga kuo 'oatu 'o hange ko ia 'oku fiema'u 'e he Minisita 'i he Ngaahi Fakahinohino.

16 'Oatu 'o e fakamatala ki he Potungaue

- (1) Kapau 'e fiema'u 'e he Minisita, kuo pau ki he taha totongi tukupau kuo fakamahino 'oku ne ngaue'aki 'a e ESRS kuo fakamafai ke ne 'oatu ki he Potungaue 'a e fakamatala fekau'aki mo e tuku atu 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue ne fakahoko 'e he taha totongi tukupau 'o fakatatau ki he Ngaahi Fakahinohino.
- (2) Kuo pau ki he Minisita ke ne fakapapau'i 'oku malava ke 'oatu 'a e fakamatala ki he Potungaue 'i ha founa 'oku malu 'o fakatatau ki he Ngaahi Fakahinohino.

KONGA VI – NGAahi TAUTEA

17 Tautea fakangaue

Ko ha taha totongi tukupau kuo fakamahino 'oku 'ikai faipau ki he ngaahi tu'utu'uni 'i he Tu'utu'uni 13(1) mo e (3) ki he ngaue'aki 'o e me'angaue lesisita 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai mo e SRDS kuo fakamafai, kuo pau ke ala mo'ua ki ha mo'ua ko e \$5,000 ki he maumau taki taha 'i he feitu'u pisinisi taki taha 'oku fakahoko ngaue ai 'a e taha totongi tukupau.

Na'e fakahoko 'i Nuku'alofa 'i he 'aho 8 'o Sune, 2022.

Hon. Tatafu Moeaki

Minisita 'oku ne tokangaekina 'a e Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute